

УДК 159.922:316.64:165.242.2

Ю.М. ДМИТРІЄНКО, канд. філос. наук,
доц., Київський національний університет ім. Т.
Шевченка

ПРОБЛЕМА НЕПРАВИЛЬНОГО ПРАВОВОГО ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ ПРАВОСВІДОМІСТЮ ДІЙСНОСТІ ЯК БІЛА ПЛЯМА УКРАЇНСЬКОГО ПРАВознавства: ТЕОРІЯ ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ ЯК ЗБОЧЕНОЇ (ДЕВІАНТНОЇ) ПРАВОСВІДОМОСТІ (ДЖЕРЕЛА, ІСТОРІЯ, РЕАЛЬНІСТЬ). ЧАСТИНА 3¹

Ключеві слова: правосвідомість, правова ідеологія

У наших попередніх дослідженнях ми акцентували увагу на вибоках проблеми неправильного правового відбиття правосвідомістю дійсності у контексті правової ідеології як девіантної правосвідомості. Відомо, що за радянських часів зазначена проблема не досліджувалась, не зважаючи на те, що була запропонована класиками марксизму. Неувага пояснюється гострою небезпечністю штучних засад ідеологічної правосвідомості, що мала автентичний іншим аналогічний корпоративний характер. Зазначена проблема безпосередньо пов'язана з держбюджетною програмою Київського національного університету ім. Т. Шевченка «Механізм адаптації законодавства в сфері прав громадян України до законодавства Європейського Союзу на період з 2006 по 2010 рр.». Аналогічних або подібних досліджень автору у ві-

тчизняній літературі знайти не вдалось, а у зв'язку з тим, що, не дивлячись на епізодичні давні іноземні та наші дослідження, проблема не була розв'язана, - завданням статті є синтезний аналіз ідей та думок класиків марксизму та їх сучасників з метою подальшого окреслення оптимальних підходів до вивчення правової ідеології як збоченої (девіантної) правосвідомості, яка, в залежності від того, правові інтереси яких суб'єктів правосвідомості домінують, може бути як правовою (домінанта ментальних прав масових первинних суб'єктів правосвідомості (фізичних осіб) збережена, держава є соціальною, правовою), так й не правовою (домінанта ментальних прав масових первинних суб'єктів правосвідомості (фізичних осіб) не збережена, держава не є соціальною, не є правовою).

Спробуємо окреслити далі, започатковані нами раніше, основні характеристики формування правової ідеології як девіантної правосвідомості. Нагадаємо, що правосвідомість має різні цикли соціальної активності, які протилежні циклам соціальної активності законсвідомості – іншоформі правосвідомості.

Особлива історична роль конкретно-історичних масових, соціально активних первинних суб'єктів правосвідомості (за зразками пролетаріату) та особливі гносеологічні ознаки їх правової ідеології. Якщо спробувати ідентифікувати нормативну специфічність корпоративної функції правової ідеології пролетаріату як найбільш масового, соціально активного первинного суб'єкту правосвідомості у конкретно-історичному часопросторі Російської Імперії середини XVIII – початку XX сторіччя, що виступив істотними ініціаторами рубіжних правозмін, Жовтневого перевороту, соціально зорієнтованих правоперетворень, то можна сказати: ця специфічність полягає в тому, що хоча пролетаріат є активною конкретно-історичною корпорацією, яка в своїх власних правових інтересах скасовує, начебто, класи та класове суспільство, а його правосвідомість, хоча й є

¹ Продовження: частини 1 та 2 роботи надруковані, відповідно, в журналі «Форум права»: (-2005. -№ 1. -С.9-28) та (-2006. -№ 1. -С.25-44).

класовою, але саме тому, що пролетаріат скасовує класи, він, за ідеями марксистів, начебто звільняється, у нашому контексті, від колишніх класових ознак правосвідомості - від того, що К. Маркс та Ф. Енгельс називали збоченою свідомістю, а Г.В. Плеханов - основною класовою помилкою та що марксистично характеризували як маскування та увічнення класових правовідносин.

Конкретно марксистично останню тезу пояснювали так. Всі колишні пануючі класи в історії здійснювали свої правові інтереси або досягали свого звільнення тим, що створювали нове класове суспільство, в якому склали пануючий клас, тобто змінювали тільки регулятивну форму класового правовідношення, зберігаючи основний владно-корпоративний зміст (привласнення додаткового продукту чужої праці, соціальну експлуатацію). Діалектика будь-якого перехідного періоду, надзвичайно багата проблемами та фазами, яка виходить за рамки нашої теми. З цієї найголовнішої функції пролетаріату – найбільш соціально активного конкретно-історичного первинного суб'єкту правосвідомості - в правовій дійсності середини XVIII – початку XX сторіччя витікає його найголовніша функція в правовій свідомості: *в результаті знищення антагоністичних класів за допомогою влади скасовується антагоністичність корпоративного характеру правового мислення за допомогою пролетарського класового правового мислення, а також скасовуються відомі колишні правові ідеології за допомогою пролетарської.* Але такі підходи мають певну праворефлексивну суперечність, яку можна зрозуміти тільки з точки зору теорії діалектики розвитку правосвідомості як правової метатеорії та з конкретного аналізу істотних ознак правової ідеології соціально найактивнішої верстви населення – масових первинних суб'єктів правосвідомості. За ідеями марксистів найбільш важливими для розвитку правосвідомості є істотні ознаки, які відрізняють правову ідеологію масових, конкретно-історичних, соціально активних первинних суб'єктів право-

свідомості, від всіх інших як у формальному, логіко-методологічному, так й у змістовно-гносеологічному правовідношенні. Спробуємо прослідкувати за правовими ідеями марксистів далі: у *формальному та логіко-методологічному правовідношенні до дійсності* марксизм не є таким вченням, яке не усвідомлює матеріальних джерел і мотивів своїх правових ідей; він не приховує свого ідейно-правового зв'язку з корпоративним інтересом та історичною задачею пролетаріату, але відкрито виступає як духовне знаряддя інших, соціально активних первинних суб'єктів правосвідомості, та теоретичне обґрунтування цієї задачі (скасування корпоративного, створення безкласового суспільства); як відомо, він є навіть першою в історії правовою ідеологією, яка систематично відкриває та пояснює визначеність правової свідомості матеріальною дійсністю та цю визначеність проголошує основним законом руху правосвідомості та правової історії. У *змістовно-структуральному та гносеологічному правовідношенні до завдань актуального правоусвідомлення нова правова* соціалістична ідеологія, за ідеями марксистів, не приховує класових правовідносин і класової структури суспільства - ні буржуазного, з якого походить, ні соціалістичного, яке створює. Більш того, *закон корпоративно-класової боротьби та політико-правової конкуренції, за ідеями класиків, ідентифікуємо основним законом зникнення одного старого традиційного суспільства та створення іншого, нового, нетрадиційного, основним законом формування корпоративно-правової правосвідомості, теорії правової ідеології та історії взагалі.* Далі, типово характерним для масових, соціально активних первинних суб'єктів правосвідомості є не тільки не маскуванню та не увіковіченню корпоративних правовідносини соціалістичної фази комуністичного суспільства при переході до вищої фази, але розглядає їх як правовідносини низького ступеня комуністичної формації, які повинні постійно змінюватися та удосконалюватися, *щоб нарешті бути по-*

доланими в безкласовому суспільстві. А це значить, що масові, соціально активні первинні суб'єкти правосвідомості в своїй правовій ідеології виходять з того, що правові відносини, які вони здійснюють та розвивають, повинні *відмерти як корпоративні та перетворитися на некорпоративні, в безкласові правовідносини*. Завдяки цьому соціально активні первинні суб'єкти правосвідомості здатні стати соціальними корпораціями, що «пізнають, тобто класом з винятковими «пізнавальними шансами» та особливою гарантією правонормативної істинності. Але цей стан як правовий вони набувають не тільки тому, що знищують антагоністичні класи, а отже, й корпоративні обмеження правового мислення, але з інших історико-правових причин. Яких же? Спробуємо визначити логіку правових ідей класиків тезове: 1. Через конкретно-історичну нерозвиненість продуктивних сил всі попередні пануючі корпорації суспільства звільняли себе від важкої та виснажливої матеріальної праці, монополізували для себе дозвілля, духовну працю, знання, правову культуру, а матеріальну працю перекладали на експлуатовані масові первинні суб'єкти правосвідомості, позбавляючи їх правових знань та правової культури. В цьому, втім, полягала одна з причин правоусвідомленого виникнення та праворефлексивного значення конкретно-історичного існування корпоративно-класових суспільств: «Через недолік в продуктивних силах кожний повинен був бути або рабом, або мати рабів» [1, с.146]. Наслідком цього було те, що матеріальна праця була зневажаємою, а духовна переоцінювалася. Архімед, писав Г.В. Плеханов, повинен був виправдовуватися перед пануючими класами свого часу за те, що він займався винаходами трудових знарядь, а Аристотель в своїх економічних роздумах про обмін та вартість підійшов впритул до трудової теорії вартості, тобто до тези про те, що матеріальна продуктивна праця є творцем вартості, але зупинився, проте, перед цим висновком, оскільки не міг в суспільстві, яке зневажає матеріальну

працю як рабську, побачити те, що ця праця є творцем вартості та творцем самого суспільства. У правових ідеологіях всіх пануючих корпорацій, окрім масових, соціально активних первинних суб'єктів правосвідомості, *духовна праця стала розглядатися як вища та незалежна від матеріальної. Пролетаріат середини XVIII – початку XX сторіччя як найбільш соціально активний первинний суб'єкт правосвідомості став першою корпорацією в історії, яка - не тільки була підлеглою, але й стала пануючою корпорацією класом - ідентифікує клас матеріальної праці, безпосереднім виробником матеріальних благ. Це його особливе правовідношення до матеріальної праці не принижує значення духовної праці, але саме матеріальне виробництво є основною діяльністю, яка створює та зберігає суспільство, є джерелом духовного виробництва*. 2. У корпоративних суспільствах відділенням духовної праці від виробництва була зруйнована первинна та природна єдність матеріальної і духовної праці: «Як в самій природі голова і руки належать одному та тому ж організму, так й в процесі праці з'єднуються розумова і фізична праця. Згодом вони відокремлюються та доходять до ворожої протилежності» [2, с.516]. Одночасно з цим роз'єднанням правова свідомість, яка була безпосередньо вплетена в матеріальну діяльність, була ідеальною її ідентифікацією, почала віддалятися від дійсності, втрачаючи нормативне уявлення про свій зворотній зв'язок з нею, розвивати ілюзію своєї незалежності та вірити у фікцію, ніби вона є щось іншою, ніж ідеальною правовою ідентифікацією дійсності. Масові, соціально активні первинні суб'єкти правосвідомості в своїй історичній практиці створення безкласового суспільства та об'єднання носіїв матеріальної і духовної правової культури, за ідеями класиків, здатні скасовувати тимчасове історичне роз'єднання матеріальної і духовної праці на протилежні полюси та правові класи. Вони спочатку здатні зближувати, а потім в русі тривалого історичного процесу з'єднувати роз'єднані розумові і фі-

зичні сили суспільства в одну єдину правову силу, в якій правова дійсність сутнісно ідентифікується правосвідомістю, а правосвідомість сама усвідомлює, що вона є ідейно-світоглядною парадигмою дійсності. Тим самим *в самій правосвідомості змінюється істотне правовідношення між правосвідомістю і дійсністю*: усувається, в нашому контексті, згадана раніше «збочена правосвідомість» корпоративних правових ідеологій, тобто неправоусвідомленість ними їх матеріальної основи та ідеалістична ілюзія незалежності правосвідомості від дійсності. 3. З усуненням правовідносин товарного виробництва та ринкової стихії, встановленням суспільної власності, планомірного виробництва та контрольованого суспільно-правового розвитку масові, соціально активні первинні суб'єкти правосвідомості здатні перетворювати хаотичну стихійну форму суспільного розвитку та правової необхідності (закономірності) в свідому необхідність та контрольовану законодавчу закономірність, регулятивно усуваючи правову відчуженість матеріальних і духовних продуктів, суспільно-правових сил, привласнювати і «повертати» знов собі своє суспільство, відповідні правовідносини, тобто здатні нормативно підпорядковувати їх своїй владі, ставлячи під свій регулятивний контроль. Разом з цим, за ідеями марксистів, зникає умовно регулятивний фетишизм правових відносин, процесуально реалізованих у конкретно-історичній формі правосвідомості, правових ідей, знищується ілюзія про її ніби правові ідеї - *результати нормативно-світоглядної ідентифікації правових відносин - керують цими правовідносинами, пануючи над людьми та їх історією*. Тим самим в правовій свідомості зникає ілюзорне перевернене правового віддзеркалення дійсності та розкривається реальне правовідношення між ними.

Спробуємо аргументувати вищевикладене.

Ті ж самі історико-правові умови, які привели в корпоративному суспільстві до неправильного та ілюзорного правового віддзер-

калення дійсності, саме цією неправильністю правової нормативності відображали істинну структуру антагоніста та корпоративне панування в суспільстві, разом зі своїм зникненням у «безкласовому» суспільстві призводять до зникнення самого цього неправильного правового віддзеркалення, до більш безпосереднього і правильного правовідношення правосвідомості до дійсності. Історичним носієм і виконавцем цього якісного *перетворення в структурі правової свідомості та в її правовідношенні до дійсності є масові, соціально активні первинні суб'єкти правосвідомості, за зразком пролетаріату, що спроможні скасовувати й корпоративне обмеження мислення в правосвідомості (маскування та етернізацію): зі скасуванням протилежності між духовною і фізичною працею знищується ілюзія незалежності правосвідомості від дійсності, а разом з перетворенням хаотичної морально-правової необхідності у форму пізнаної та контрольованої нормативної закономірності знищується правова відчуженість від людини суспільства та правосвідомості, які стають під його свідомий контроль, «повертаються» під владу людини. У результаті виникає можливість правильного, адекватного правового віддзеркалення дійсності без ілюзій та без збочень. Це значить, що корпоративне правове мислення може бути правильним та неправильним, науковим та ненауковим, реальним і містифікуючим. Воно, звичайно, ніколи не є повністю неправильним: у такому разі воно не могло би грати реальної ролі у правовому віддзеркаленні та розвитку суспільства, отже, не змогло б бути активною правосвідомістю цього суспільства, виконувати в ньому свою домінуючу конкретно-історичну корпоративну функцію. В ньому завжди разом з основним та цілим рядом побічних корпоративних помилок міститься нормативний елемент правильного правового віддзеркалення, причому не тільки у правовому віддзеркаленні природи, але й у правовому віддзеркаленні певних сторін дійсності; навіть тоді, коли маскуванням і увічненням певного*

корпоративного правовідношення воно містифікує (помилково зображає) суспільну дійсність, навіть тоді у *формі помилкового правового зображення* воно ідентифікує істинно окремі сторони цієї дійсності - її корпоративне роздвоєння, свою корпоративну позицію в ній. *Правова ідеологія тому завжди є правозаконодавчим, але не завжди нормативно-правовим, морально опосередкованим віддзеркаленням дійсності* (конкретно-історично зумовлена будь-яка ідеологія, але будь-якій ідеології відповідає тільки певна локальна об'єктивна дійсність) або правоусвідомлено чи неправоусвідомлено, чи-то у реальній, чи-то у містифікованій праворегулятивній формі.

Навіть релігійна правосвідомість, ілюзорно відображаючи об'єктивну правову та природну дійсність, в цій дійсності - певний реальний регулятивний стан або ступінь світського правоусвідомленого розвитку, відображає нормативне безсилля суспільства в боротьбі з силами природи та безсилля людини в суспільстві у фантастичній формі панування уявних чи неуявних істот над суспільством і природою. Справа, отже, в більшому або меншому ступені правильності або неправильності правового віддзеркалення дійсності правосвідомістю.

Що ж конкретно розуміємо під неправильністю правового віддзеркалення правосвідомістю дійсності? Під неправильним правовим відбиттям правосвідомості дійсності розуміємо *таку конкретно-історичну нормативну збоченість правового відбиття правосвідомістю реальності, коли здійснюється асоціативно викривлене формотворення змісту чинної норми різногалузевого українського процесуального права, регулятивне реалізованого як девіантна правосвідомість, яка ідентифікує у власних ідейно-світоглядних актах маргінальну норму статичного права*. У практичній площині процесуального формотворення чинної різногалузевої норми права - це виявляється у масовому порушенні ментальних прав масових первинних суб'єктів правосвідомості з боку

вторинних (низька заробітна платня, відсутність соціального захисту незахищених верств населення, різке зменшення кількості первинних суб'єктів правосвідомості на тлі погіршення соціально-економічних умов існування). Але чому за таких умов неправильне відбиття дійсності правосвідомістю може бути все ж таким правовим? У позитивному праворозумінні тому, що існує у чинному правозаконодавчому полі, нормативно регулюється чинними нормами права, відбиваючими асиметрію ментальних прав первинних суб'єктів правосвідомості з ідеологічними правами вторинних - еволюційний принцип правосвідомості та права. Неправим - тому що є корпоративним, класовим, а значить неправильним відбиттям дійсності ідеологічною правосвідомістю вторинними суб'єктами правосвідомості, які порушують дистанційну світоглядну асиметрію ментальних прав первинних суб'єктів правосвідомості з ідеологічними правами вторинних - історичний принцип права і правосвідомості - правова ідеологія є звичайною позитивною правосвідомістю - правова ідеологія є збоченою або девіантною правосвідомістю. Виникає звідси правомірне питання про те, які ж існують інші підходи стосовно розрізнення тих чи інших правових ідеологій?

Різні правові ідеології розрізняються, перш за все, саме пропорцією та *співвідношенням правильних і неправильних структурно-системних елементів правосвідомості за формулою правосвідомості, правової ідіоми та норми права*. Визначаються тим, які елементи домінують - правильні, наукові або неправильні, ненаукові (наукові і ненаукові правові ідеології, за В.І. Леніним), *в нашому контексті - пропорціями національно-ментальних складових як формули української правової, так й національної ідіоми, у яких ідейно-світоглядно формуються та розвиваються різні пріоритети структурно-системної парадигми державно-правової свідомості*. Другою основною відмінністю є те, що зачіпає, в першу чергу, яскраво ідентифіковані корпоративні правові ідеології, -

полягає в характері правового віддзеркалення, тобто в правонормативному існуванні або не існуванні основних істотних корпоративних рис правосвідомості, тобто детермінованих тим чи іншим корпоративним правовим станом правосвідомості. Питання про правонормативну істинність або неістинність корпоративного правового мислення або правової ідеології не розв'язується формально-логічно, абстрактно та апріорно, незалежно від корпорації, а завжди конкретно-історично *на основі правоусвідомленого аналізу правової позиції певної корпорації, її потреб, зацікавленості або незацікавленості в сутнісній правонормативній істинності, а звідси її рефлексивної можливості або неможливості об'єктивно відкрити та ідентифікувати цілісну парадигму правової істини, можливу на даному ступені наукового правопізнання природи, розвитку правопізнавального апарату суб'єктів правосвідомості (тілесного, мозкового, технічного). Отже, знову ж таки, з конкретно-історичної точки зору, не можна, наприклад, на ступені магічного або анімістичного допонятійного перцептивного правового мислення здійснювати наукове правове пізнання суспільства. В цьому правовідношенні існує істотна праворегулятивна відмінність між правовими ідеологіями консервативних і прогресивних корпорацій. Тому в нашому контексті, за ідеями Т. Павлова, висуваємо тезу про те, що правова ідеологія, як правило, не є фальшивою, коли вона відображає прагнення тих масових первинних суб'єктів правосвідомості, тенденції яких співпадають з об'єктивно-історичним рухом правових речей, правова ідеологія є вірним і прогресивним правовим віддзеркаленням дійсності тільки тоді, коли вона є ідеологією таких владно-політичних корпорацій і сил, які не зацікавлені у фальсифікації дійсності, правовому маскуванні своїх істинних правових намірів і планів» [3, с.367], але між самими прогресивними правовими ідеологіями різних класів є суттєва відмінність: масові, соціально активні первинні суб'єкти право-*

свідомості через свої особливі правові стани та роль має найбільші шанси пізнавальної можливості правосвідомості, найбільшу гарантію правонормативної істинності. Оскільки напрям суспільно-правового розвитку завжди співпадає з його корпоративним правовим інтересом масових, соціально активних первинних суб'єктів правосвідомості (побудова демократичного суспільства у всьому світі), вони прагнуть відкрити та повніше відобразити правоусвідомлену тенденцію праворефлексивного розвитку, ідентифіковану у феномені світової правосвідомості. Правова ідеологія масових, соціально активних первинних суб'єктів правосвідомості здатні знищити колишні структурально-змістовні ознаки корпоративного правового віддзеркалення дійсності, проводячи внутрішнє перетворення правової ідеології у напрямі регулятивного узгодження правосвідомості з дійсністю. Це *виняткове гносеологічне положення масових, соціально активних первинних суб'єктів правосвідомості, як корпорації, що реально пізнає дійсність, чия суспільна позиція «штовхає до мислення» (К. Маркс), вимагаючи справжньої істини, та чия історична діяльність веде до ліквідації корпоративної обмеженості правового мислення, є вирішальним пунктом в теорії діалектиці про ідеологію. Але саме це є, продовжували марксиста далі, найслабкішим пунктом і каменем спотикання в буржуазній гносеології і соціології пізнання, в цьому її обмеженість та поразка. За їх тезами ніколи буржуазні теоретики не зможуть визнати виняткового пізнавального положення пролетаріату, але, повні іронії, називатимуть цю тезу пролетарським «міфом» та гротесково-утопічним елементом марксизму. Так, відомий дослідник Р. Арон, один з самих войовничих захисників старої правової науки (1955 р.) навіть заперечував існування якогонебудь історичного і логічного зв'язку між певним класом та правовою істиною, а німецький теоретик пізнання Т. Гейгер критикував заздалегідь передбачуваний зворотній зв'язок між пролетаріатом та правовою істи-*

ною як гносеологічну есхатологію: «Маркс, як відомо, - писав цей вчений, - передбачав суспільство, чия духовна надбудова (ідеологія) повністю співпадатиме з об'єктивною дійсністю, буде абсолютною істиною, бо буде ліквідований той (на його думку, єдиний) чинник, який деформує пізнання, - виробничі відносини. Люди мислитимуть правильно та бачитимуть повну дійсність, коли їх голова не буде більше збочена їх станом на тій або іншій стороні виробничих відносин» [4, с.40].

Правосвідомість: спрямованість правової істини та її об'єктивність. Окрім формалістичного - абстрактного та апріорного заперечення більшої істинності правової ідеології найактивніших соціальних мас первинних суб'єктів правосвідомості, за зразком пролетарської, деякі інші теоретики з середовища «соціологів пізнання» (з середини ХІХ) намагалися заперечувати її науковий характер та істинність за конкретними міркуваннями - через її нормативну активність в корпоративному владному змаганні та в безпосередній регулятивно-законодавчій зміні соціального світу. Згідно цим теоретикам, правова істина може бути справжньою та об'єктивною тільки тоді, коли вона регулятивно абстрагується від первинних суб'єктів правосвідомості та їх історичної конкуренції за владно-правові амбіції, прагнень, коли уникаються антагоністичні оцінки і визначення позиції, коли борониться «чиста», тобто суспільно неактивізована, неупереджена та «академічна», позакорпоративна та позаісторична правова істина. Правова об'єктивність та науковість зводиться, таким чином, до правового *об'єктивізму*, до *відсутності певної нормативної позиції у правовідношенні до правової істини*. Звідси формулюється висновок: оскільки правова наука припускає відсутність чіткої правової позицій, а правова ідеологія позначає саме наявність чіткої позицій за відношенням до навколишнього світу (минулому, теперішньому та близькому майбутньому), то правова ідеологія є не тільки щось іншим, ніж право-

ва наука, але й щось дещо протилежним правовій науці - вона тенденційна та ненаукова. Отже, в новітній позитивній правовій методології з'явилася особлива тематика про відношення між правовою наукою та правовою ідеологією, але не у формі їх правоусвідомленого розрізнення (що було б доречним та істинним), а у формі позитивного зіставлення правової науки як єдиної *наукової та правової ідеології як ненаукової правосвідомості*. З наведеного зіставлення правової науки та правової ідеології з середини 70-х років ХХ сторіччя у колі правового світу народився один вельми важливий в практичному та політичному правовідношенні постулат, сутність якого полягає в тому, що штучно або ідеологічно правоусвідомлене з'єднання правової науки та правової ідеології породжує правовою міфологією, а термін «науковий соціалізм», у зв'язку з цим, є правовим абсурдом та тому потрібно правову науку очищати від правової ідеології. Декларація про відсутність правової *позиції закінчується, отже*, заняттям типово позитивної правової позиції, тобто антимарксистською правовою ідеологією.

Яке формується пріоритетне правовідношення правової позитивної науки до правової ідеології? – запитували раніше класики. Стара правова ідеологія стверджує, що відмова від будь-якої нормативної позиції є суто правовою позицією, новою правовою ідеологією, є новою регулятивно-правовою втечею від дійсності, прикриттям корпоративної конкуренції, нормативним маскуванням експлуатації та реакційного характеру певних корпорацій та правових ідеологій. Це позначає разом з тим поверхневу, неповну та непослідовну лінійну об'єктивність позитивної правосвідомості, бо об'єктивна правова істина, як й будь-яке знання, *суспільно-історично зумовлена чинною нормативною, суто правовою регулятивністю актуальних правових рефлексій в своєму часопросторовому змісті, тобто реально або потенційно зорієнтована у пріоритетному напрямі такої державно-правової діяльнос-*

ті, що визначає доміанти суспільної правової необхідності та розвитку. Вперше положення про те, що нормативна регулятивність правової ідеології як збоченої правосвідомості (без вживання термінів) зумовлена партійністю, або корпоративною спрямованістю правової істини було обґрунтовано (фактично, логічно виведено з положення К. Маркса та Ф. Енгельса про ідеологію як збочену свідомість) в марксистській юриспруденції В.І. Леніним. За деякими ідеями останнього, замість праворефлексивного зіставлення правової науки та правової ідеології (а також замість їх простого ототожнення) більш правильним буде протиставлення правової наукової та ненаукової правової ідеології, замість гасла про сучасне «звільнення» правової науки від правової ідеології, за зраками звільнення марксизму від соціалістичної спрямованості, підтримуємо тезу про єдність правової науки та правової ідеології, тезу про необхідність наукової правової ідеології (ненаукова правова ідеологія - це конкретно-історичний кризовий цикл соціальної активності правосвідомості), про єдність правової об'єктивності та цілеспрямованості, про активну сутність правової істини, про правовий об'єктивізм як неповну, непослідовну, та про партійність як послідовну правову об'єктивність. Отже, класичне вчення про партійність, у нашому контексті, правової істини, інтерпретують та перспективізують такі наступні питання: по-перше, чи суперечить правовій істині партійність - партійність не в політичному значенні, яка з політичної сфери переносилася б правосвідомістю в інші сфери суспільно-правового буття, але партійність в науково-правовому значенні, як об'єктивна, сформована на правонормативній істині оцінка та позиція, яка відбиває тезу про те, чи суперечить партійність об'єктивності, чи зводиться об'єктивність до половинчастого та пасивного правового об'єктивізму або об'єктивізму правосвідомості, до відсутності позиції; по-друге, чи може існувати істинна, наукова правова ідеологія; по-третє,

чи можна протиставляти правову науку та правову ідеологію за будь-яких випадків, конкретно: чи повинна позитивна правова наука звільнитися від загальноправової нормативної позиції та оцінки, партійності та служіння ринковому перетворенню українського суспільства, від його олігархічно детермінованих векторів соціально-правової трансформації.

Методологічну основу та вихідний початок для сутнісного розв'язання питань про партійність правової істини або партійність правосвідомості, праворефлексивну єдність правової партійності та правової об'єктивності дає відомий історичний факт та основне положення старої класичної позитивної правової науки: визначеність правової свідомості буттям, а в корпоративних суспільствах - корпоративним правовим буттям, корпоративними правовідношеннями та корпоративною правовою конкуренцією. У запропонованій визначеності суб'єктивного розвитку правосвідомості законами і тенденціями об'єктивного розвитку суспільства ідентифікується закон векторної спрямованості трансгресивної спрямованості правосвідомості, її прямої та опосередкованої втіленості в суспільно-правовий розвиток, закон правового віддзеркалення цього розвитку (або у напрямі розвитку, або проти нього). Тому в тих традиційних суспільствах, які побудовані на старій «буржуазній» корпоративній основі, вже сама правова об'єктивність як адекватне правове віддзеркалення дійсності правосвідомістю в суб'єктивній ідейно-правовій та психоемоційній формі правосвідомості повинна містити (а не виключати!) аналіз корпоративної структури суспільства, правового віддзеркалення корпоративних правовідносин в чинній правосвідомості, дійсності та законодавчій базі, отже, аналіз ідейно-правових корпоративних позицій у контексті нормативно-регулятивного правовідношення до дійсності, рефлексивної перспективи істинних правовідносин в будь-якому суспільстві. Цей аналіз повинен тому містити, конста-

тувати пріоритетний напрям історичного розвитку даного суспільства, права, їх реальний та можливий правовий стан, що легітимізовані у відповідному циклі соціальної активності правосвідомості, ті пріоритетні моделі законодавчого стану різних владно-правових корпорації, на користь яких владної корпорації формують цей розвиток, проти кого він обертається; правова практика та правові ідеї якої корпорації знаходяться на головній лінії розвитку суспільства, держави, людини, а якої гальмують або не помічають; яка корпорація формує пропозиції робочій силі, тобто привласнює додатковий продукт чужої праці, а яка є експлуатованою; чи уявляє пануюча владна корпорація правові інтереси меншості або більшості суспільства. Але виникає питання про те, що ж є головною лінією розвитку суспільства, держави та людини за сучасних умов. Думаємо, що за нашим контекстом, - це стратегічно та тактично соціально зорієнтована правова політика владних вторинних суб'єктів правосвідомості, що законодавчо легалізують дистанційну світоглядну асиметрію ментальних прав первинних з ідеологічними правами владних вторинних суб'єктів правосвідомості як пріоритет правосвідомості первинних над законосвідомістю вторинних. Правова об'єктивність правосвідомості як повне та істинне правове віддзеркалення дійсності повинна відбивати *всі сутнісні сторони та всі тенденції дійсності*, не обходячи жодною мірою головної (*особливо основного факту будь-якого корпоративного суспільства - законодавчого панування меншинства та експлуатацію*); вона повинна відкривати не тільки різноаспектні об'єктивні та юридичні закон виникнення та необхідність існування того або іншого корпоративного суспільства, але й юридичний закон його зміни, необхідність його зникнення; вона повинна відкривати також неминучість зникнення одних владно-правових корпорацій, розвиток і перемогу інших корпорацій, закон історичної зміни корпорацій та правових структур, а отже, відрізнити владну корпорацію, яка в

даний історичний період відмирає, від корпорації, яка продукує подальше буття та майбутнє суспільства, щоб, таким чином, об'єктивно засуджувати те, що ідентифікує віджиле, минуле, та існує історично «безрозсудно» (*Г.В. Гегель*), але продовжує нещадно та безнадійно конкурувати з тим, що стає історично необхідним та розумним. Правова об'єктивність або об'єктивність правосвідомості не «обмежується вказівкою на необхідність правового процесу, а з'ясовує, яка саме суспільно-економічна формація (конкретно-історична спадкоємність правосвідомості) дає зміст цьому процесу, який саме клас визначає цю необхідність» [5, с.418], а значить формує об'єктивну правоусвідомлену оцінку різних владно-правових корпорацій та розвиткових *тенденцій в правовому розвитку*, наукову думку про їх характер та майбутнє. Тому істинна правова наука як наукова правова свідомість є до кінця та послідовно об'єктивною, не зупиняється на простому переліку тих чи інших правонормативних подій та їх поверхневому позитивному описі, але переходить до регулятивного відкриття їх внутрішньої сутності та характеру, конкретно-історичній ролі та спрямованості, процесуально здійснених як той чи інший конкретно-історичний цикл соціальної активності правосвідомості. Вона тому не є та не може бути лише формальним аналізом дійсності правосвідомістю без оцінки правових подій, владних корпорацій, суб'єктів правосвідомості, їх правових ідей, без встановлення нормативного правовідношення суб'єктів правосвідомості до об'єктивної правової істини, тобто без формування суб'єктивної правоусвідомленої орієнтації у напрямі об'єктивного суспільно-правового розвитку. Об'єктивна правова істина речей або істина правових речей, її нормативно-правовий склад, закономірні просторові структурні зв'язки тієї або іншої дійсності, є стосовно перехідного, системно кризового суспільства нормативно-правовою істиною чинних правових відносин та цілей, а правовідносини та правові цілі не можуть бути байдужі пер-

винним суб'єктам правосвідомості як онтологічно первинним та тому більш джерельно перспективними, а тому й правознавцям, оскільки вони теж у власному духовно-правовому індивідуальному універсамі є первинними суб'єктами правосвідомості. Відкриваючи те, що є нормативно «правильним і істотним», писав Г.В. Гегель в своїй історії філософії, правознавці «приєднуються до партії істотного», тобто до партії об'єктивної правової істини, які *через партійність правової науки* стають партійними або пріоритетно зорієнтованими у напрямі об'єктивного суспільно-правового розвитку, або мають точку зору певної корпоративної суспільно-правової групи, яка в даній суспільній формації презентує правовий розвиток та історико-правовий прогрес. Старі «буржуазні» об'єктивісти, у нашому контексті представники позитивної правової науки, за ідеями марксистів, хотіли б з правової науки викинути *цю* сторону правової об'єктивності та тому часто-густо праворефлексивно *протиставляли* правову науку правовій ідеології, «чисту» правову істину так званій правовій доктрині та політиці, вимагаючи від правознавців відсутності власної позиції, відриву правової теорії від правової практики, вченого-правознавця від вимог та потреб всієї світової правової спільноти, відсутності власних правових оцінок, відсутності правових емоцій та правових ідеалів. Вони при цьому нехтували основною правовою істиною, ігноруючи положення про те, що «без «людських емоцій» ніколи не було, немає та бути не може людського пошуку правової істини» та що «історія ідей є історією зміни та боротьби ідей» [6, с.112].

Правосвідомість: праворефлексивні основи ідеології. Відмінність між правовою наукою та правовою ідеологією. Раніше ми зазначали, що правова ідеологія не є завжди збоченою правосвідомістю, вона може або певною, або повною мірою істинно відображати дійсність правильно, залежно від тієї владної корпорації, яка формує та перспективізує дійсність, та від її конкретно-

історичної ролі, необхідності. Отож, визначення правової ідеології як збоченої правосвідомості, як за правознавцями-ідеалістами, так й за правознавцями-матеріалістами, у нашому контексті, є найбільш правильним загальним визначенням правової ідеології взагалі [7, с.121, 237]. *Тому, якщо правова наука та ідеологія понятійно розрізняються, то вони розрізняються не як правильна та збочена правосвідомість*, перша з яких належить нібито винятково правовій науці як правильне визначення, а друге - правовій ідеології як неправильне. Відмінність між правовою наукою та ідеологією знаходиться не в цій, гносеологічній, а в іншій площині. *Ця відмінність міститься у предметі правового віддзеркалення та у об'ємі його (правового віддзеркалення) змісту та значення.* Ніхто, наприклад, не буде фізику, хімію, математику та електроніку або геологію, біологію, фізіологію, психологію називати правовою ідеологією, але наукою, тоді як правові погляди, теорію про суспільство та державу, етичні та естетичні теорії, матеріалістичне та ідеалістичне розуміння правової історії звичайно називають правовою ідеологією (хоча існують й особливі науки про ці галузі). Правоусвідомлена відмінність, як ми бачимо, полягає в тому, що правова ідеологія, яка одночасно може бути й науковою, в основному обмежується правовим, як *правило ненормативним, праворефлексивним віддзеркаленням та тлумаченням суспільно-правових явищ*, тоді як предметом правової науки є правове нормативне, на рівні правосвідомості, віддзеркалення не тільки суспільно-правових, але й природних явищ у всіх галузях правового пізнання (неорганічного, органічного, соціального, психічного та ін.). З цієї відмінності в *предметі правового віддзеркалення* витікає й правоусвідомлена відмінність в *об'ємі нормативного змісту*. За цих підходів правову ідеологію можна розглядати в декількох регулятивних аспектах. В першому аспекті, відносно самого нормативного змісту, вона обмежується правовим віддзеркаленням суспільної дійсності та то-

му за своєю регулятивною компетенцією вона вужче, ніж правова наука, яка відображає всі галузі правової дійсності, і природну, і соціальну, та яка тому за своїм нормативним змістом ширше правової ідеології. Ця нормативно-регулятивна межа не є, проте, досить різкою, оскільки ідеолого-правові елементи правосвідомості (ідея, мета, ідеал) завжди більш-менш проникають в природні науки, а слабкість та підлеглість суспільства природі виявляється також й в релігійній формі правосвідомості. В іншому аспекті, за відношення до окремих форм правової свідомості правова ідеологія може бути ширше за правову науку. Тоді як правова наука презентує тільки одну форму та сферу правової свідомості, яка утворена з абстрактних правових понять, законів і гіпотез про структуру та розвиток дійсності, правова ідеологія не може обмежуватися тільки однією формою правосвідомості та бути, наприклад, тільки науковою правовою ідеологією (політичною, правовою, економічною) або тільки релігійною, етичною, естетичною або філософською, але може презентувати, та, звичайно презентує, комплексну правову ідеологію, складену з різних частин всіх галузей права та всіх форм правової свідомості, отже всіх різногалузевих форм правосвідомості. Вона тому може бути праворефлексивною системою одночасно політичних, філософських, економічних і естетичних поглядів, містити в собі наукові, релігійні, етико-нормативні, практично-програмні елементи (з'єднані та систематично розроблені, наприклад, в програмі тієї або іншої партії соціального руху, в комп'ютерній програмі моделювання того чи іншого циклу соціальної активності правосвідомості). У третьому аспекті, за відношенням до правової свідомості як цілому праворефлексивному компендіуму парадигмальних знань, вона разом з правовою наукою є більш вузькою, ніж правова свідомість, оскільки не включає до себе всю правову свідомість, але бере з неї та в своєму ідеологічному комплексі систематизує тільки окремі актуальні частини (зміс-

ти) різних форм правової свідомості, залишаючи правовій науці особливу форму та частину - науково-понятійну сферу правової свідомості.

З цих праворефлексивних відмінностей між правовою ідеологією та наукою відносно виявлення функціональної нормативності змісту правосвідомості витікає й регулятивна відмінність в нормативно-правовій значущості, обов'язковості цього змісту. Закони правової науки обов'язкові для всіх суб'єктів правосвідомості та всі суб'єкти права винні їм підкорятися, правова ідеологія є системою правоусвідомлених поглядів і правових норм - релігійних, етичних, філософських, естетичних, наукових та ін. - певних суспільно-правових груп або корпорацій. Ці погляди і норми відображають особливі правові інтереси, правові стани та пізнавальні аспекти цих груп і корпорацій, тому дана ідеологічна система обов'язкова тільки для цих груп та не обов'язкова для усього суспільства (наприклад, різні моральні норми різних корпорацій, різні релігії в одній державі, різні політичні погляди та програми). Виходячи з регулятивних відмінностей та різних правовідносин - правовідносини до правової науки, до правової свідомості, до правової дійсності - можна правові ідеології далі підрозділяти так: за правовідношенням до правової науки правова ідеологія може бути науковою, ненауковою та антинауковою (наприклад, расистська, релігійна та ін.); за відношенням до форм або сфер правової свідомості правова ідеологія може бути релігійною, політичною, правовою, філософською, етичною та ін.; за відношенням до корпорацій або груп, їх правової позиції та стратегічної мети, що виходить з чинної правової концепції, котрих вона відбиває, за правовими цілями, які вона ідентифікує, за ідеями діалектики, вона може бути пролетарсько-соціалістичною, буржуазною, дрібнобуржуазною, селянською, феодалною та ін., за відношенням до дійсності як до особливого аспекту, в якому нормативно відображається остання, правова ідеологія може бути міліта-

ристською, пацифістською, агресивно-імперіалістичною, експлуаторською, гуманістичною, націоналістичною, інтернаціоналістичною, вільнодумною, клерикальною, демократичною, фашистською та ін. Враховуючи широку палітру праворефлексивних відмінностей, можна запропонувати узагальнене поняття правової ідеології, яке було б дійсним для всіх правових ідеологій, не тільки ідеалістичних, але й матеріалістичних, не тільки буржуазних, але й соціалістичних, - для всіх різних форм і змісту правових ідеологій.

Правосвідомість: підходи до формування узагальненого поняття правової ідеології. Правова наука є системою об'єктивно адекватних та методологічно обґрунтованих правових знань, які слугують правовому передбаченню різних змін суспільства і природи. Чим же є правова ідеологія?

Деякі теоретики зупиняються на різноаспектному аналізі окремих нормативно-правових визначеннях, які найоб'ємніше за всіх були сформульовані класиками, що давали різним ідеологіям за різні періоди своєї діяльності, розглядаючи феномен ідеології за різних часів з різних сторін. Гадаємо, що правильний методологічний підхід до визначення поняття правової ідеології повинен полягати в наступному: 1) не можна зупинитися тільки на одному типі або одному аспекті правової ідеології, але потрібно брати до уваги всі її праворефлексивні аспекти, типи, ідеалістичну допролетарську правову ідеологію, яку визначаємо як збочену чи девіантну правосвідомість, та більш пізню, що виникла в результаті діяльності класиків марксизму, після них розвинену як діалектичну: 2) поняття правової ідеології не можна тому вивести на основі тільки допролетарського типу правових ідеологій, який К. Маркс і Ф. Енгельс характеризували в «Німецькій ідеології», в «Людвізі Фейербасі» та в листі Мерінгу як ілюзорну, в нашому контексті, збочену правосвідомість та перевернене правове відзеркалення, але при формуванні поняття правової ідеології потрібно брати до уваги

також й інше поняття ідеології, яке К. Маркс (а так само й Ф. Енгельс) сформував у передмові «До критики політичної економії», за його ідеями, ідентифікуємо правову ідеологію ідейно-правовою ідентифікацією корпоративної владної конкуренції: «При розгляді [соціальних – Ю.Д.] переворотів необхідно завжди відмежовувати матеріальний, що розрізняється від юридичних, політичних, релігійних, художніх або філософських, коротше - від ідеологічних форм, в яких люди усвідомлюють цей конфлікт і змагаються за його розв'язання» [8, с.433]. Ф. Енгельс в передмові до роботи Маркса «Вісімнадцяте брюмера» писав про те, що історичні битви ідейно відображаються в політичній, релігійній, філософській або будь-якій іншій ідеологічній галузі. Ці два визначення правової ідеології, за ідеями класиків, як (1) *збоченої правової свідомості* та як (2) *правоусвідомленої ідейної ідентифікації правових суперечностей*, що виявляються в політико-правовій конкуренції владних корпорацій, не слід протиставляти одне одному, зупинитися тільки на одному з них та відкидати інше, але їх обидва потрібно пов'язувати в одне струнке, логічно несуперечливе поняття правової ідеології, подолати видиму правонормативну суперечність між ними в більш загальному та більш високому понятті правової ідеології, яке логічно охоплюватиме обидва визначення, обидва аспекти правової ідеології. Але чи завжди можливо це?

Спробуємо це дослідити.

Перш за все, запитували класики, чи може бути визначення правової ідеології як збоченої правової свідомості таким загальним поняттям правової ідеології та чи є воно справжнім визначенням правової ідеології? Щоб відповісти на це питання, потрібно спочатку уточнити, що К. Маркс і Ф. Енгельс розуміли під збоченою правосвідомістю та які правові ідеології при цьому вони розглядали, чий правові ідеології вони визначали як збочену правову свідомість. Вже на самому початку такого аналізу видно, що ідентифікація збоченої правової свідомості стосується, по-

перше, ідеалістичних та, по-друге, допролетарських або, точніше, домарксистських правових ідеологій, які, до К. Маркса та Ф. Енгельса тільки-но й існували (пролетарські до К. Маркса носили частково ідеалістичний, частково правоутопічний характер). Думаємо, що збочена правосвідомість в інтерпретації К. Маркса та Ф. Енгельса позначала б, як ми бачили, по-перше, чітку або маргінальну неправосвідомленість матеріальної зумовленості правового мислення та визначеність правосвідомості правовою дійсністю, по-друге, ілюзію нормативної незалежності правосвідомості від правової дійсності, ілюзію власного автономного саморуку правової ідеї, процесуально реалізованої як правова ідея правосвідомості, що незалежна від якогось-небудь іншого об'єктивного правового процесу, ззовні правових ідей, та, по-третє, зворотнє, «перевернене», зображення правовідношення між правовими ідеями та правовою дійсністю. Визначення правової ідеології, починаючи від нормативної неправосвідомленості правового віддзеркалення до зворотного правового віддзеркалення або зворотного зв'язку правосвідомості як збоченої правової свідомості ідентифікуємо як *ідеологічну правосвідомість*. А чим іншим є ці ознаки збоченої або ідеологічної правосвідомості, як не ознаками ідеалістичної правової ідеології, ідеалістичної юридичної надбудови? Таким чином, під назвою «ідеологічний» та «ідеологія» К. Маркс та Ф. Енгельс насправді розуміли «ідеалістичний». Цікавим є те, що для цього є й автентичне підтвердження самих авторів. В своїй передмові «До критики політичної економії» К. Маркс писав про себе та про Ф. Енгельса: «Ми вирішили спільно розробити наші погляди в протилежність ідеологічним поглядам німецької філософії» [8, с.8], а Ф. Енгельс пізніше в передмові до «Людвіга Фейербаха», пояснив, що йшлося про протилежність їх матеріалістичного *тодішньому* ідеалістичному розумінню: «Матеріалістичне розуміння історії, - «в протилежність ідеологічним поглядам німецької філософії»...» [9, с.370],

пояснює те, що «ідеологічний» позначає ідеалістичний, як протилежність «матеріалістичному». К. Маркс та Ф. Енгельс в одній з приміток до «Німецької ідеології» писали про тодішніх німецьких ідеалістичних і напівідеалістичних ідеологів: «Ми надаємо тому спеціальній критиці окремих представників цього руху деякі загальні зауваження, що ближче з'ясовують загальні їм всім ідеологічні передумови» та ці насправді ідеалістичні передумови вони назвали «Ідеологія взагалі, німецька особливо» (яка на той час була відверто ідеалістичною) [1, с.16]. Думаємо, що історичною причиною, в нашому контексті, *можливості «ототожнення» правової ідеології (актуальної ідеологічної правосвідомості) з ідеалістичними правовими ідеологіями стає та, що ідентифікує виникнення нової, домінуючої діалектичної правової ідеології, коли інших пріоритетних ідеологій не існувало*; всі вони, навіть і матеріалістичні XVIII та XIX століть, носили або цілком ідеалістичний характер або містили в собі елементи ідеалізму. Але, окрім історичної причини розуміння під збоченою правосвідомістю тільки допролетарських та ідеалістичних правових ідеологій, існували і реальні причини. Збочена правосвідомість, або корпоративно-класове тенденційне правове віддзеркалення дійсності, властива тільки тим корпораціям, які, стаючи владними, створюють нову, аналогічну попередній, правову форму корпоративного суспільства, тому повинні в правовій ідеології, яку вони нав'язують всьому суспільству, виправдовувати або хоча б приховувати суто корпоративний, привласнюючий характер «нового» суспільства, отже, змушені надавати в своїй праворефлексивній картині правовому світу одностороннє, часткове та збочене правове віддзеркалення дійсності. Цього характеру, звичайно, не має правова ідеологія тієї та іншої корпорації, яка не створює нової форми корпоративного суспільства та не увіковічує його, *але такого суспільства та такої правової ідеології як до К. Маркса і Ф. Енгельса, так й після, як у історичному, так й у реальному світі, ще не*

було досі у історичному та реальному світі, а тому правова ідеологія була тоді в основному початково ідентифікована тільки класово тенденційною, збоченою правовою свідомістю, в чому, гадаємо, вряд чи вкралась помилка.

Так саме ілюзію панування правових ідей та їх регулятивних продуктів над суб'єктами правосвідомості, отже, фетишистський характер може мати тільки правова ідеологія тих суспільств, в яких існують суспільний розподіл праці, де розумова праця відокремлена від фізичної, правова свідомість від правової дійсності, де правовий розвиток відбувається стихійно, незалежно від бажання та планів масових первинних суб'єктів правосвідомості, виступаючи за відношенням до них як всемогутня, неконтрольована сила (що ідентифікована у різних історичних правових ідеологіях в різних формах).

Зі всього цього виходить, що критика К. Марксом і Ф. Енгельсом ідеології і виведене звідси нами *поняття правової ідеології як збоченої правосвідомості* відноситься не тільки до ідеології пануючих владних вторинних суб'єктів правосвідомості в суспільствах з товарним виробництвом і корпоративним відривом духовної праці від матеріальної, та не тільки до до-пролетарських, немаксистських ідеологій, а до будь-якої правової ідеології, яка є завжди корпоративна. Правова ідеологія найактивнішої частини населення – пролетаріату - (включаючи різні інші «пролетарські» ідеології - християнські, реформістські, утопічні, романтичні, дрібнобуржуазні та ін.), вважали марксистки, не має жодної з головних ознак збоченої правової свідомості: 1) вона не збільшує та не вдосконалює ідеалістичну ілюзію незалежності правової свідомості від законодавчої дійсності та зворотної залежності, але знищує правову ілюзію та відкриває закон визначення правосвідомості матеріальною дійсністю; 2) вона не приховує корпоративних правовідносин і не увіковічує існуючого правового стану, але прагне постійно та свідомо планомірно його змінювати, зменшую-

чи дію стихійних сил, підпорядковуючи об'єктивну суспільно-правову закономірність контролю людей (первинних суб'єктів правосвідомості); 3) вона ідентифікує - на відміну від колишніх ідеалістичних і завжди більш-менш «збочених» правових ідеологій - наукову соціалістичну ідеологію, або науковий соціалізм, отже, правову ідеологію, яка ґрунтується на науковому, адекватному правовому віддзеркаленні дійсності, яка звільнена від колишніх класових помилок, ідеалістичних ілюзій. Отож, за ідеями марксистів, з появою пролетаріату як соціально найактивнішої верстви населення – масових, соціально активних первинних суб'єктів правосвідомості, а з ним і нових ознак правової свідомості змінюється визначення правової ідеології як збоченої правосвідомості, де сама правова ідеологія підіймається на вищий нормативний рівень: вона більше не існує тільки як збочена правосвідомість, але вже - на більш високому рівні - як правосвідомість, яка адекватно регулятивно відображає правозаконодавчу дійсність, що створена більшістю первинних суб'єктів правосвідомості, пріоритетом їх ментальних прав за відношенням до ідеологічних прав її вторинних суб'єктів, створених їх розвитковою асиметрією як еволюційний принцип права. Суперечності правосвідомості, слугуючи розвитком орієнтиром суспільним корпораціям, конкретно, в більшій мірі, пролетаріату, як пріоритетна нормативна ідентифікація його актуального правового стану, нової історичної конкуренції за правове перетворення та скасування корпоративного панування, або корпоративно тенденційного правового мислення взагалі. Таким чином, у понятті правової ідеології соціально найактивніших верств населення – масових, соціально активних первинних суб'єктів правосвідомості, за зразком пролетаріату, ми приходимо до вищого поняття правової ідеології, яка більше не зводиться до збоченого правового віддзеркалення дійсності, але включає його у себе як *особливий* випадок або тип правової ідеології, як *спеціальне поняття правової ідеології*,

яке дійсне тільки для ідеалістичних і корпоративно панівних ідеологій. Ця правова ідеологія є більш вищою тому, що *вона відбиває правові інтереси більшості суб'єктів правосвідомості, які є первинними*, онтологічно та гносеологічно першими у правовому світі. Згідно цьому більш високому та тому більш загальному поняттю правової ідеології, будь-яка актуальна правова ідеологія є корпоративно систематизованим правовим віддзеркалення дійсності, яке може бути як помилковим, так і вірним, сумішшю правової істини та помилки, з перевагою того або іншого, об'єктивно нормативно невірним або знову ж таки об'єктивно вірним та адекватним правовим віддзеркаленням дійсності залежно від того, про яку корпорацію та про яку правову ідеологію йде мова. Отож, *питання про нормативну істинність або неістинність правової ідеології* наперед, *апріорі*, не розв'язується та не зумовлюється самим поняттям правової ідеології як корпоративного правового віддзеркалення дійсності, але розв'язується *апостеріорі*, аналізом конкретно-історичного правового стану даної корпорації та її правовідносинами до правового розвитку та до об'єктивної правової істини. Тому регулятивне правовідношення між правовою ідеологією і правовою істиною не складає конститутивного нормативного елементу поняття правової ідеології, але є тільки особливим випадком нормативного правовідношення між правовим буттям і правовою свідомістю: правова ідеологія є збоченою правосвідомістю тільки за певних умов, *що вимагають регулятивності збочення*, а зовсім не завжди та не за всіх умов, не як ідеологія взагалі. За ідеями теоретиків діалектики, ми не визначаємо правову ідеологію *гносеологічно з погляду її нормативної істинності або неістинності, а соціологічно як правосвідомість різних суспільно-правових груп та корпорацій*, за допомогою якої вони *ідейно ідентифікують свій правовий стан і світоглядну правову позицію в суспільстві та природі*.

Діалектичне визначення не виключає з

поняття правової ідеології гносеологічний елемент — правове віддзеркалення дійсності та не зменшує гносеологічної ролі правової ідеології (роль в пізнанні правового світу); в ньому тільки не робиться акценту на її гносеологічному регулятивному змісті, на її правовідношенні до об'єктивної правової істини, яке в різних корпоративних правових ідеологіях може бути різним. Саме тому лише *це* поняття - а не поняття збоченої правосвідомості - може бути *загальним* поняттям правової ідеології, яке включає можливість як правильної, так й помилкової правосвідомості як особливих випадків і типів правової ідеології за певних умов: «Історично умовна будь-яка ідеологія, - писав В.І. Ленін, - але безумовне те, що будь-якій науковій ідеології (на відміну, наприклад, від релігійної) відповідає об'єктивна істина, абсолютна природа» [10, с.138]. Виходить, спеціальне поняття правової ідеології як збоченої правосвідомості змінюється: його колишній зміст та положення з домінуючого перетворюється на підлегле, в особливий випадок правової ідеології за особливих умов, що підпадає під загальне поняття правової ідеології, яке охоплює в собі як сучасні історичні зміни, так й гносеологічне перетворення правової ідеології. *Раніше Ф. Енгельс в передмові до третього тому «Капіталу» писав про необхідність зміни понять у зв'язку із зміною правових речей та правовідносин, які вони ідентифікують: «Авжеж саме собою розуміється, що коли речі та їх взаємні відносини розглядаються не як постійні, а як ті, що знаходяться в процесі змін, то й їх уявні віддзеркалення, поняття, теж схильні до зміни та перетворення; їх не втискують в окостенілі визначення, а розглядають в їх історичному, відповідно логічному, процесі освіти»* [11, с.16]. Приведене визначення правової ідеології є саме таким, яке дає можливість охопити ті зміни, яких остання набувала в своєму історично-гносеологічному перетворенні, а її поняття - в своїй логічній основі. Проте, оскільки в літературі термін ідеологія використовується в різних значен-

нях, вважаємо, слід акцентувати на цьому увагу. А саме, окрім того значення, яке ми виклали вище поширені ще два: одне, більш вузьке, запропоноване вище розуміння правової ідеології як збоченої правосвідомості та інше, більш широке, що ототожнює правову ідеологію з правовою свідомістю взагалі. Перше розуміння має витокami дослідження професора Р. Лукича, друге – дослідження Р. Кунова, Й. Горичара [12].

Що стосується першого розуміння, то ми вже бачили, що неправильне правове віддзеркалення дійсності є тільки особливим випадком владного корпоративного правового віддзеркалення, пов'язаного з певною корпорацією та певними суспільно-правовими умовами, та що воно тому підводиться під загальне визначення правової ідеології як ідейного правового віддзеркалення суспільної дійсності. В цьому значенні друге визначення правової ідеології - як її загальне визначення, яке дійсне для всіх форм суспільної та правової свідомості, а отже, й для тих її форм, частин, які виділені та систематизовані в правові ідеології, - більш правильно, ніж її спеціальне визначення як збоченої правосвідомості. Проте це друге визначення не специфічне для правової ідеології, бо не підкреслює того, чим правова ідеологія відрізняється від правової свідомості, *не розмежовує правової свідомості від її спеціального способу вияву в правовій ідеології як особливої духовно-історичній правовій категорії*. Як звісно, правова ідеологія не є остаточною *сукупністю всіх форм правової свідомості*. Вона складена з деяких істотних нормочастин правової свідомості, пов'язаних в систему з певної групової та корпоративної точки зору. Вона також не є особливою - наприклад науковою - формою свідомості (навіть тоді, коли презентує абсолютно наукову правову ідеологію), оскільки складена з деяких виділених правових ідей тієї або іншої сфери, або певного способу правового мислення (наприклад, політична або гуманістична правова ідеологія), або, як завжди, з *виокремлених частин низки різних форм і сфер*

правосвідомості, пов'язаних в систему, наприклад, з наукового та філософсько-правового пізнання, регулятивних релігійних уявлень, естетико-правових поглядів, моральних норм (правил поведінки). Правова ідеологія *також* не є правосвідомістю всього суспільства, а тільки ідейно-правовим комплексом певної суспільної групи, корпорації за допомогою якого ця соціальна група *нормативно-владно легітимізує свій пізнавальний рівень та практичне відношення до суспільства та природи*. Визначаємо також і правову ідеологію за ідеями О. Мандича: правова ідеологія є не тільки системою правових поглядів, уявлень і понять, в якій ідентифікована загальна нормативно-правова точка зору тієї або іншої суспільної групи як владної на оточуючі події, але й є водночас нормативною ідентифікацією практичних основних владнорегулятивних позицій за відношенням до свого суспільного, правового та природного середовища [13, с.194].

Висновки. Таким чином, процес правового віддзеркалення був нами ідентифікований спочатку як суперечлива єдність праворефлексивних протилежностей, які в своєму історичному русі постійно збагачують новими властивостями та суперечностями, але ці суперечності зовсім не виникають з самого правового мислення та не є вигадкою діалектико-матеріалістичної теорії правового віддзеркалення - як думають супротивники цієї теорії, - але містяться в самому предметі правового віддзеркалення та є необхідними властивостями самого процесу правового віддзеркалення. Потім ці суперечності розглядалися у діалектико-логічній площині, була акцентована увага на нездатності старої правової соціології, що ігнорує діалектику, зрозуміти ці правові суперечності, як і сам процес правового віддзеркалення.

Ми усвідомлюємо, звичайно, що «логічна розробка» проблеми правового віддзеркалення та діалектико-методологічний підхід до її розв'язання можуть викликати з боку так званих «емпіричних» і «практичних» правників і соціологів докір в тому, що така

розробка є зайвим філософствуванням і входить не в правову соціологію, а в логіку та філософію права (соціального процесу), а соціологія права ніби повинна обмежуватися позитивістським описом окремих емпіричних процесуально-правових комплексів і конкретних правовідносин між правовими явищами за допомогою відомих і вже широко розвинених технічних методів окремих правових і соціально-правових наук, уникаючи при цьому абстрагованих, логічно-філософських екскурсів. Але саме на науковій обробці процесу правового віддзеркалення правосвідомістю дійсності - цього основного правовідношення між суспільними явищами - виявилася глибоко принципова неспроможність і практична нігілістичність такого обмеження. У чому ж це виявляється? Це виявляється у тому, що: 1. Перш за все, вже саме відкриття та опис різних сторін і відносин правових явищ як правовідносин неможливе без діалектичної логіки, яка охоплює і суперечності, і протилежні сторони правосвідомості. Ми бачили, що без цієї логіки опис перетворюється або на ігнорування одних та абсолютизацію інших сторін правосвідомості, або в поверхневе, типово позитивно-правове конструювання чисто зовнішніх, перехідних і неістотних її зв'язків - отже, в ковзання по зовнішній видимості і формі вияву правової свідомості. 2. Правова наука в певному значенні є правовою теоретичною логікою, застосованою до певної галузі правосвідомості чи галузі відбиття правосвідомістю дійсності, бо правова наука є остільки прикладною правовою логікою, оскільки її правова сутність полягає в тому, щоб ідентифікувати свій правовий предмет у формах правової думки і правового поняття [14, с.183]. Діалектичний метод не прикладається штучно ззовні до змісту правосвідомості, але витікає з власної природи та руху її змісту, презентує форму і закон розвитку правосвідомості, «поняття і душу її предмету» (Г. Гегель). *Рух актуального методу правосвідомості - це «хід відбиття самих речей» правосвідомістю* (Г. Гегель), так що в певному

значенні діалектичний метод правосвідомості як істотний для її актуального праворозуміння - нормативно співпадає з самим об'єктивним процесом правосвідомості, а теорія про цей процес перетворюється або «стискується» (резюмується) в її історичний метод. Теорія і метод правосвідомості знаходяться, отже, в діалектичній єдності та переходять одне в одне - теорія в метод і метод в теорію, та при цьому не тільки у відношенні між правовими галузевими науками різного ступеня спільності, коли більш загальна правова наука є разом з тим теорією і методом менш загальних, але теорія правосвідомості переходить в метод, в межах тієї або іншої галузевої правової науки. Критика тієї або іншої галузевої правової науки та теорії перетворюється одночасно в таку критику її методу, як, наприклад, в критиці Марксом Прудона. Так, критикуючи Прудона в «Убогості філософії», Маркс дав не тільки дійсну, фактичну, а разом з тим й методологічну критику: «Взагалі вся філософія права (правосвідомості - Ю.Д.) як її методологія резюмується, на думку Гегеля, в методі» [15, с.128]. Сприймати цю діалектичну єдність теорії і методу правосвідомості, ми повинні були також через діалектичну природу самого процесу правового віддзеркалення, отже, намагались з'ясувати недіалектичний метод старої соціології та теорії держави і права в зображенні цього процесу. 3. Навіть ті представники позитивного права як методології права, які декларативно відкидають філософську методологію права та правосвідомості, її логічні категорії, у вивченні правових явищ користуються також певною філософською методологією правосвідомості як достатньою процедурою правового мислення з тієї простої причини, що в правовій науці «вони без мислення не можуть рушити ні на крок», а «для мислення ж необхідні логічні категорії» [16, с.524]. Це тим більше необхідне в даний час, коли не тільки природні, але й різногалузеві правові науки накопичили «таку неосяжну масу позитивного правового матеріалу, що в кожній окремій галузі

правового дослідження стала злободенною необхідністю потреба в упорядкуванні цього матеріалу систематично згідно його істинному внутрішньому зв'язку», як і задача приведення в правильний правовий просторовий зв'язок між собою окремих галузей правового знання. Але тим самим «природознавство [так само й галузеві правові науки. – Ю.Д.] розвивається в теоретичну галузь, а тут емпіричні методи виявляються безсилами, тут може надати допомогу тільки теоретичне мислення», «а для цього не існує дотепер жодного іншого засобу, окрім вивчення всієї попередньої філософії, філософії права» [16, с.366], особливо «діалектики». «Тільки діалектика могла допомогти природознавству вибратися з теоретичних труднощів» [16, с.368]. «Але саме діалектика є для сучасного природознавства [як і для правових наук. – Ю.Д.] найважливішою формою мислення, бо тільки вона презентує аналог та тим самим метод пояснення для тих, що здійснюються в природі процесів розвитку, для загальних зв'язків природи, для переходів від однієї галузі дослідження до іншої» [16, с.367]. 4. Практичні наслідки ігнорування діалектики були б для позитивного права та правознавства згубними. Вони не відкрили жодного значного закону руху суспільства, не змогли передбачати жодної більш-менш важливої події навіть в русі свого власного суспільства, не помітила неминучості переходу капіталізму в нове суспільство. Наукове правове пізнання полягає не в формальному виявленні та позитивному повторенні поверхневих констатації правового віддзеркалення дійсності та нескінченному переліку різноманітних комбінацій форм правосвідомості та істотних правовідносин, але в необхідному поглибленому понятійному відкритті сутнісного єства правосвідомості, законів комбінацій і взаємних структурно-системних зв'язків правосвідомості та дійсності за допомогою наукових і методологічних категорій. «Але якщо окремі особи не можуть за своїти новітню філософію та вмирають від філософського нетравлення, то це так само

мало говорить проти філософії, як мало говорять проти механіки окремі випадки вибуху парового казана, внаслідок чого злітає на повітря декілька пасажирів» [17, с.108]. Тому було не випадковістю, вважали класики, а виразом внутрішньої природи і необхідності у подальшому розробляти новітні аспекти логіки та діалектики пізнання як права. Філософія права та правосвідомості як їх методологія перестають тоді бути певною системою праворефлексивних знань за відношенням до інших систем знань, вона стає філософією взагалі по відношенню до світу, стають широкою статичною та процесуальною правовими парадигмами сучасного правового світу [17, с.105]. Думаємо, що теорія діалектики стосовно правосвідомості або діалектика правосвідомості, формуючи здавна початкову базу її лінійної методології, здатна істотно перспективізувати коло актуальних правових проблем, нових підходів та досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К., Енгельс Ф. Соч. -Т.3.
2. Маркс К., Енгельс Ф. Соч. -Т.23.
3. Павлов Т. Теория отражения. –М., 1949.
4. Geider T. Ideologie und Wahrheit. – Stuttgart-Wien, 1953.
5. Ленин В.И. Полн. собр. соч. -Т.1.
6. Ленин В.И. Полн. собр. соч. -Т.25.
7. Lukic R. Osnovi sociologije. –Beograd, 1959.
8. Маркс К., Енгельс Ф. Соч. -Т.13.
9. Маркс К., Енгельс Ф. Соч. -Т.21.
10. Ленин В.И. Полн. собр. соч. -Т.18.
11. Маркс К., Енгельс Ф. Соч. -Т.25. -Ч.1.
12. Goricar J. Sociologija. –Beograd, 1959.
13. Mandic O. Uvod u opcu sociologiju. – Zagreb, 1959.
14. Ленин В.И. Полн. собр. соч. Т.29.
15. Маркс К., Енгельс Ф. Соч. -Т.4.
16. Маркс К., Енгельс Ф. Соч. -Т.20.
17. Маркс К., Енгельс Ф. Соч. -Т.1.

Дмитрієнко Ю.М. Проблема неправильного правового віддзеркалення правосвідомістю дійсності як біла пляма українського правознавства: теорія правової ідеології як збоченої правосвідомості (джерела, історія, реальність). Частина 3 // Форум права. - 2006. -№ 2. –С.34-52 [Електронний ресурс]. –Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2006-2/06dumdir.pdf>

Продовжений розгляд проблем історичного та сучасного неправильного правового віддзеркалення правосвідомістю дійсності у корпоративно-класовому суспільстві.

***

Дмитриенко Ю.Н. Проблема неправильного правового отражения правосознанием действительности как белое пятно украинского правоведения: теория правовой идеологии как извращенного правосознания (источники, история, реальность). Часть 3

Продолжено рассмотрение проблем исторического и современного неправильного правового отражения правосознанием действительности в корпоративно-классовом обществе.

***

Dmitrienko J.N. A problem of wrong legal reflection by sense of justice validity as a white stain of the Ukrainian jurisprudence: the theory of legal ideology as perverted sense of justice (sources, history, reality). Part 3

Consideration of problems historical and modern wrong legal reflection by sense of justice of the validity in a corporate-class society is continued.